

ODSTĄPIENIE OD UMOWY JAKO SANKCJA NARUSZENIA ZOBOWIĄZANIA

Karolina Panfil

MONOGRAFIE

Wolters Kluwer

ODSTĄPIENIE OD UMOWY JAKO SANKCJA NARUSZENIA ZOBOWIĄZANIA

Karolina Panfil

MONOGRAFIE

Zamów książkę w księgarni internetowej

proinfo.pl
księgarnia internetowa

Niniejsza praca powstała w wyniku realizacji projektu badawczego o numerze 2015/17/N/HS5/00478 finansowanego ze środków Narodowego Centrum Nauki

Stan prawny na 15 października 2018 r.

Recenzent

Prof. dr hab. Tadeusz Wiśniewski

Wydawca

Małgorzata Stańczak

Redaktor prowadzący

Joanna Tchorek

Opracowanie redakcyjne

Anna Krzesz

Łamanie

Fotoedytor

Ta książka jest wspólnym dziełem twórcy i wydawcy. Prosimy, byś przestrzegał przysługujących im praw. Książkę możesz udostępnić osobom bliskim lub osobiście znanym, ale nie publikuj jej w internecie. Jeśli cytujesz fragmenty, nie zmieniaj ich treści i koniecznie zaznacz, czyje to dzieło. A jeśli musisz skopiować część, rób to jedynie na użytek osobisty.

The logo for 'prawolubni' features the word in a lowercase, serif font with a small heart above the 'i'. Below the text is a decorative horizontal line with a wavy, scalloped pattern.

SZANUJMY PRAWO I WŁASNOŚĆ
Więcej na www.legalnakultura.pl
POLSKA IZBA KSIĄŻKI

© Copyright by

Wolters Kluwer Polska Sp. z o.o., 2018

ISBN 978-83-8160-120-7

ISSN 1897-4392

Dział Praw Autorskich

01-208 Warszawa, ul. Przyokopowa 33

tel. 22 535 82 19

e-mail: ksiazki@wolterskluwer.pl

www.wolterskluwer.pl

księgarnia internetowa www.profinfo.pl

SPIS TREŚCI

Wykaz skrótów	11
Przedmowa	15
Wstęp	19
Rozdział I	
Dotychczasowe ukształtowanie odstąpienia od umowy	
w prawie polskim	23
1. Uwagi wstępne	23
2. Odstąpienie od umowy w kodeksie zobowiązań	27
2.1. Odstąpienie od umowy na etapie prac kodyfikacyjnych	27
2.2. Regulacja kodeksu zobowiązań	31
3. Odstąpienie od umowy w kodeksie cywilnym	35
4. Umowne i ustawowe prawo odstąpienia od umowy	38
4.1. Problem z określeniem kryterium podziału	39
4.2. Interpretacja przepisów spoza części ogólnej prawa zobowiązań	42
4.3. Problem skutków odstąpienia od umowy	48
5. Wnioski	50
Rozdział II	
Odstąpienie od umowy jako sankcja naruszenia	
zobowiązania w perspektywie historycznej	53
1. Uwagi wstępne	53

2. Prawo rzymskie	54
2.1. Warunkowe umowy sprzedaży i <i>lex commissoria</i>	54
2.2. Odpowiedzialność za wady rzeczy sprzedanej i <i>redhibitio</i>	56
2.3. Inne umowy nazwane	59
2.4. Umowy realne nienazwane i <i>ius poenitendi</i>	59
3. <i>Ius canonicum</i> i <i>ius commune</i> – naruszenie umowy jako czyn niemoralny uzasadniający sankcję	61
4. Nowożytne prawo natury – uwarunkowanie zobowiązań w umowie wzajemnej	63
5. Koncepcja dorozumianego warunku rozwiązującego i ingerencji sądowej w Code civil	65
6. Szkoła historyczna, zasada autonomii woli, niemiecka kodyfikacja ustawowego i umownego prawa odstąpienia od umowy	71
7. Podsumowanie	78

Rozdział III

Odstąpienie od umowy jako sankcja naruszenia

zobowiązania w perspektywie prawnoporównawczej	80
1. Uwagi wstępne	80
2. Pojęcie i systematyka instytucji	83
3. Mechanizm odstąpienia od umowy	89
4. Przesłanki prawa odstąpienia od umowy	94
4.1. Pojęcie naruszenia zobowiązania	95
4.2. Naruszenie zobowiązania a przesłanki odstąpienia od umowy	102
4.3. Przesłanki odstąpienia od umowy a ochrona dłużnika	106
4.3.1. Kryterium subiektywne – odpowiedzialność dłużnika	107
4.3.2. Ograniczenie przedmiotowe – kryterium istotności	109
4.3.3. Mechanizm naprawy naruszenia – <i>right to cure</i>	112
4.3.4. Ograniczenie uprawnienia wierzyciela w czasie	115

4.4. Świadczenie ściśle terminowe	118
4.5. Przewidywane naruszenie zobowiązania	119
5. Podsumowanie	122

Rozdział IV

Wyodrębnienie sankcyjnego odstąpienia od umowy

w prawie polskim	126
1. Uwagi wstępne	126
2. Naruszenie zobowiązania	127
3. Odstąpienie od umowy w katalogu sankcji naruszenia zobowiązania	133
4. Ogólny reżim sankcyjnego odstąpienia od umowy	138
4.1. Zwłoka w wykonaniu zobowiązania z umowy wzajemnej	139
4.2. Tryb odstąpienia od umowy	153
4.3. Długość terminu dodatkowego	153
4.4. Bezskuteczny upływ terminu dodatkowego i oświadczenie o odstąpieniu od umowy	158
4.5. Ograniczenie uprawnienia wierzyciela w czasie	163
4.6. Odstąpienie od umowy w części	168
4.7. Skutki sankcyjnego odstąpienia od umowy – odesłanie	176
5. Naruszenie zobowiązania niewynikającego z umowy wzajemnej	177
6. Pozostałe przepisy dotyczące sankcyjnego odstąpienia od umowy	183
6.1. Ścisła terminowość świadczenia	183
6.2. Zapowiedź niespełnienia świadczenia	185
6.3. Niemożliwość świadczenia	189
6.4. Zadatek	195
6.5. Sankcyjne odstąpienie od umowy w części szczegółowej prawa zobowiązań	202
6.5.1. Odesłanie, uzupełnienie, powtórzenie lub modyfikacja reguł ogólnych	205
6.5.2. Rękojmia za wady	209
7. Podsumowanie	221

Rozdział V

Umowne zastrzeżenie odstąpienia od umowy z powodu

naruszenia zobowiązania	224
1. Dotychczasowe poglądy doktryny i orzecznictwa	225
1.1. Kwalifikacja <i>lex commissoria</i>	225
1.2. Kwalifikacja klauzul kasatoryjnych	229
2. Perspektywa prawnoporównawcza	233
3. Klauzule kasatoryjne jako sankcyjne odstąpienie od umowy	244
3.1. Zakwestionowanie podziału na umowne i ustawowe prawo odstąpienia	244
3.2. Brak uzasadnienia dla przesłanki terminu końcowego	250
3.3. Swoboda kształtowania sankcji naruszenia zobowiązania	253
3.4. <i>Lex commissoria</i> jako normatywnie wyodrębniony przykład klauzuli kasatoryjnej	258
3.5. Umowna obiektywizacja sankcji odstąpienia od umowy	263
3.6. Stosowanie ogólnej regulacji sankcyjnego odstąpienia od umowy	265
3.7. Klauzula kasatoryjna a warunek rozwiązujący	268
4. Granice umownego kształtowania sankcyjnego odstąpienia od umowy	273

Rozdział VI

Skutki sankcyjnego odstąpienia od umowy	283
1. Aspekt czasowy	284
1.1. Ewolucja poglądów	284
1.2. Perspektywa prawnoporównawcza	288
1.3. Teoria przekształcenia	294
2. Aspekt zakresowy	298
2.1. Punkt wyjścia do rozważań o zakresie odstąpienia od umowy	298
2.2. Perspektywa prawnoporównawcza	299
2.3. Ograniczenie zakresu odstąpienia od umowy	303
3. Aspekt restytucyjny	304

3.1. Przegląd stanowisk	304
3.2. Perspektywa prawnoporównawcza	310
3.3. Specyficzny reżim zwrotu świadczeń	317

Rozdział VII

Wpływ sankcyjnego odstąpienia od umowy na roszczenia

odszkodowawcze	328
1. Identyfikacja problemu	328
2. Perspektywa prawnoporównawcza	333
2.1. Odszkodowanie w granicach dodatniego interesu umownego	334
2.2. Kary umowne i kumulacja roszczeń	341
3. Odszkodowanie, o którym mowa w art. 494 § 1 k.c., i jego stosunek do innych sankcji odszkodowawczych	350
3.1. Charakter roszczenia z art. 494 § 1 k.c.	350
3.2. Zakres kompensacji należnej wierzycielowi	352
3.3. Kumulacja roszczeń	358
3.4. Decyzja wierzyciela o skorzystaniu z prawa odstąpienia a rozmiar szkody	362
4. Problem kompensacji wydatków daremnych	367
4.1. Wydatki daremne	367
4.2. Kwalifikacja w ramach ujemnego interesu umownego	368
4.3. Specyficzna kategoria szkody	373

Rozdział VIII

Sankcyjne odstąpienie od umowy o charakterze

ciągłym	378
1. Identyfikacja problemu	378
2. Perspektywa prawnoporównawcza	384
3. Jednolity model sankcyjnego odstąpienia od umowy na tle kodeksu cywilnego	391
3.1. Ograniczenia kodeksowej regulacji wypowiedzenia umowy	391
3.2. Zastosowanie ogólnego reżimu sankcyjnego odstąpienia od umowy	395
3.3. Zastosowanie art. 491 § 2 k.c.	401

Zakończenie	407
Bibliografia	415

WYKAZ SKRÓTÓW

Akty prawne

ABGB	– Allgemeines Bürgerliches Gesetzbuch (austriacki kodeks cywilny z 1811 r.)
BGB	– Bürgerliches Gesetzbuch (niemiecki kodeks cywilny z 1896 r.)
BW	– Burgerlijk Wetboek (holenderski kodeks cywilny z 1838 r.)
CC	– Code civil (francuski kodeks cywilny z 1804 r.)
cc	– Codice civile (włoski kodeks cywilny z 1942 r.)
CISG	– Convention on Contracts for the International Sale of Goods – Konwencja Narodów Zjednoczonych o umowach międzynarodowej sprzedaży towarów sporządzona w Wiedniu 11.04.1980 r. (Dz.U. z 1997 r. Nr 45, poz. 286)
k.c.	– ustawa z 23.04.1964 r. – Kodeks cywilny (Dz.U. z 2018 r. poz. 1025 ze zm.)
k.z.	– rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z 27.10.1933 r. – Kodeks zobowiązań (Dz.U. Nr 82, poz. 598 ze zm.)
Sale of Goods Act	– Akt Parlamentu Zjednoczonego Królestwa z 6.12.1979 r. regulujący umowę sprzedaży towarów, zmieniony w 1994 r.
u.p.a.p.p.	– ustawa z 4.02.1994 r. o prawie autorskim i prawach pokrewnych (Dz.U. z 2018 r. poz. 1191 ze zm.)

Projekty aktów prawnych i prawo modelowe

- CESL** – Common European Sales Law (Wspólne europejskie przepisy dotyczące sprzedaży – projekt rozporządzenia Parlamentu Europejskiego i Rady Unii Europejskiej COM/2011/0635)
- DCFR** – Principles, Definitions and Model Rules of European Contract Law. Draft Common Frame of Reference (Projekt Wspólnej Ramy Odniesienia – projekt przygotowany przez Grupę Studyjną do spraw Europejskiego Kodeksu Cywilnego pod przewodnictwem Christiana von Bara – Study Group on a European Civil Code – oraz Europejską Grupę Badawczą do spraw Istniejącego Wspólnotowego Prawa Prywatnego – Acquis Group)
- PECL** – Principles of European Contract Law (Zasady Europejskiego Prawa Umów opracowane przez Komisję do spraw Europejskiego Prawa Umów pod przewodnictwem Olego Lando – Lando Commission – cz. I i II w 1998 r., cz. III w 2002 r.)
- Zasady UNIDROIT** – UNIDROIT Principles of International Commercial Contracts (Zasady Międzynarodowych Umów Handlowych UNIDROIT z 2010 r.)

Publikatory

- Dz.U.** – Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej
- Dz.Urz. WE/UE** – Dziennik Urzędowy Wspólnot Europejskich/Unii Europejskiej

Sądy

- BGH** – Bundesgerichtshof (Federalny Trybunał Sprawiedliwości w Niemczech)
- Cass.(1).Civ.** – Cour de cassation, Chambre civile 1 (Sąd Kasacyjny we Francji, Izba Cywilna 1)
- Cass.(2).Civ.** – Cour de cassation, Chambre civile 2 (Sąd Kasacyjny we Francji, Izba Cywilna 2)

Cass.(3).Civ.	– Cour de cassation, Chambre civile 3 (Sąd Kasacyjny we Francji, Izba Cywilna 3)
Cass.Civile	– Corte Suprema di Cassazione, Sezione civile (Sąd Najwyższy we Włoszech, Izba Cywilna)
Cass.Civile S.U.	– Corte Suprema di Cassazione, Sezioni Unite (Sąd Najwyższy we Włoszech, Izby Cywilne Połączone)
Cass.Com.	– Cour de cassation, Chambre commercial (Sąd Kasacyjny we Francji, Izba Gospodarcza)
RG	– Reichsgericht (Sąd Rzeszy)
SA	– sąd apelacyjny
SN	– Sąd Najwyższy
TK	– Trybunał Konstytucyjny
TS	– Trybunał Sprawiedliwości Unii Europejskiej

Czasopisma i zbiory orzeczeń

AC	– Law Reports, Appeal Cases
AcP	– Archiv für die civilistische Praxis
All ER	– All England Law Reports
DeJure	– System informacji prawnej DeJure (www.DeJure.it)
E & B	– Ellis & Blackburn's Queen's Bench Reports
ECLI	– European Case Law Identifier
EWCA Civ	– Court of Appeal of England and Wales Decisions, Civil Division (Orzeczenia Sądu Apelacji Anglii i Walii, Wydział Cywilny)
EWHC	– England and Wales High Court Decisions (Orzeczenia Wysokiego Sądu Anglii i Walii)
Foro.it Online	– Repertorio generale annuale del Foro italiano, wersja internetowa
Giust. civ. Mass.	– Giustizia Civile Massimario
KPP	– Kwartalnik Prawa Prywatnego
M. Praw.	– Monitor Prawniczy
NJW	– Neue Juristische Wochenschrift
openJur	– System informacji prawnej openJur (www.openjur.de)
OSAB	– Orzecznictwo Sądów Apelacji Białostockiej
OSN	– Orzecznictwo Sądu Najwyższego
OSNC	– Orzecznictwo Sądu Najwyższego. Izba Cywilna

OSNC-ZD	– Orzecznictwo Sądu Najwyższego. Izba Cywilna – Zbiór dodatkowy
OSNCK	– Orzecznictwo Sądu Najwyższego Izby Cywilnej i Izby Karnej
OSP	– Orzecznictwo Sądów Polskich
PiP	– Państwo i Prawo
PPH	– Przegląd Prawa Handlowego
PS	– Przegląd Sądowy
QB	– Queen’s Bench Division Law Reports
RabelsZ	– Rabels Zeitschrift für ausländisches und internationales Privatrecht
RGZ	– Entscheidungen des Reichsgerichts in Zivilsachen
Riv. trim. d.p.c.	– Rivista trimestrale di diritto e procedura civile
TPP	– Transformacje Prawa Prywatnego

PRZEDMOWA

Przedmiotem niniejszej pracy jest prawo odstąpienia od umowy przysługujące wierzycielowi w razie niewykonania lub nienależytego wykonania zobowiązania przez dłużnika. Przeprowadzone badania wskazują na przydatność wyodrębnienia sankcyjnego odstąpienia od umowy ponad charakterystycznym dla polskiej cywilistyki podziałem na umowne i ustawowe prawo odstąpienia. W pracy opowiedziano się za kwalifikowaniem odstąpienia od umowy z powodu naruszenia zobowiązania jako odrębnej instytucji prawa zobowiązań pełniącej w obowiązującym kodeksie cywilnym rolę jednego z instrumentów odpowiedzialności kontraktowej.

Ze względu na brak wyraźnego wyodrębnienia w polskiej regulacji odstąpienia od umowy jako ogólnej sankcji naruszenia zobowiązania uzasadnione stało się przeprowadzenie analizy historycznej systemów prawnych mających wpływ na polską regulację oraz analizy porównawczej porządków prawnych mających aktualnie znaczenie dla polskiej cywilistyki. Praca dotyczy odstąpienia od umowy jako sankcji naruszenia zobowiązania, dlatego rozważania ograniczone są do problemów specyficznych dla odstąpienia wykonywanego w reakcji na niezgodne z umową zachowanie dłużnika. Poza zakresem badań pozostawiono zagadnienia niezwiązane z sankcyjno-ochronną funkcją odstąpienia, jak charakter prawny oświadczenia o odstąpieniu, określenie terminu końcowego do skorzystania z prawa odstąpienia nieuwarunkowanego naruszeniem zobowiązania czy przewidziane w licznych ustawach prawo konsumenta do odstąpienia od umowy bez podawania przyczyny w ciągu oznaczonego terminu. Celem pracy

jest zaprezentowanie ogólnej koncepcji sankcyjnego odstąpienia od umowy i jego reżimu.

W rozdziale I omówiono – z uwzględnieniem kontekstu historycznego – dotychczasowe ukształtowanie przepisów o odstąpieniu od umowy i problematyczność podziału na umowne i ustawowe prawo odstąpienia od umowy. Na tym tle założono, że wyodrębnienie w interpretacji i stosowaniu obowiązujących przepisów instytucji sankcyjnego odstąpienia od umowy może przyczynić się do rozwiązania problemów, przed jakimi obecnie stają doktryna, judykatura i uczestnicy obrotu cywilnoprawnego. W rozdziale II przedstawiono wyniki analizy historycznej odstąpienia od umowy jako sankcji naruszenia zobowiązania. Wskazano na historyczne funkcje przypisywane odstąpieniu od umowy jako instrumentowi ochrony wierzyciela. Następnie przedstawiono wyniki analizy prawno-porównawczej odstąpienia od umowy jako sankcji naruszenia zobowiązania (rozdział III). Analiza ta miała na celu ustalenie, czy, a jeśli tak, to w jaki sposób sankcyjne odstąpienie od umowy unormowane jest w poszczególnych systemach oraz jaka jest interpretacja i ocena tych regulacji w zagranicznej doktrynie i judykaturze. W badaniach uwzględniono prawa modelowe oraz projekt unijnego rozporządzenia o wspólnych europejskich przepisach dotyczących sprzedaży.

W rozdziale IV, wykorzystując rezultaty badań historycznych i prawno-porównawczych, zaprezentowano sankcyjne odstąpienie od umowy na tle aktualnej polskiej regulacji. Analizie poddano odpowiednie przepisy kodeksu cywilnego, konfrontując prezentowaną koncepcję z poglądami wyrażanymi w doktrynie i judykaturze. Rozdział IV rozpoczyna się od wyjaśnienia pojęcia naruszenia zobowiązania i omówienia reżimu skutków naruszenia zobowiązania. W tym świetle omówiono regulację części ogólnej prawa zobowiązań, przesłanki i tryb odstąpienia od umowy z powodu naruszenia zobowiązania, relację odstąpienia od umowy do innych środków ochrony wierzyciela z powodu naruszenia zobowiązania oraz stosunek norm ogólnych do norm z części szczegółowej prawa zobowiązań. Kolejne rozdziały poświęcono zagadnieniom specyficznym dla sankcyjnego odstąpienia od umowy lub wymagającym przyjęcia w odniesieniu do sankcyjne-

go odstąpienia od umowy rozwiązań odpowiednich dla funkcji tej instytucji. W każdym z tych rozdziałów odrębny podrozdział przeznaczono na prezentację badań prawnoporównawczych. Rozdział V dotyczy reżimu umownych zastrzeżeń prawa odstąpienia z powodu naruszenia zobowiązania, nazywanych w doktrynie klauzulami kasatoryjnymi. Rozdział VI dotyczy skutków sankcyjnego odstąpienia od umowy – osobno omówiono aspekt czasowy, zakresowy i restytucyjny skutków odstąpienia od umowy w reakcji na naruszenie zobowiązania. Rozdział VII dotyczy relacji sankcyjnego odstąpienia od umowy i roszczeń odszkodowawczych wierzyciela należących również do katalogu sankcji naruszenia zobowiązania. Rozdział VIII dotyczy stosowania reżimu sankcyjnego odstąpienia od umowy do umów o charakterze ciągłym.

Przy wykładni prawa w szerokim stopniu zastosowano, poza wykładnią językową, reguły wykładni funkcjonalnej w podejściu adaptacyjnym, to znaczy z uwzględnieniem nie tylko historycznej *ratio legis* danej normy, ale również kontekstu pragmatycznego i wartości aktualnie przyjętych w społeczeństwie. W ramach dyrektyw wykładni funkcjonalnej uwzględniono wyniki z badań prawnoporównawczych.

Pojawiające się w pracy tłumaczenia tekstów aktów prawnych, orzeczeń sądowych i wypowiedzi doktryny są – jeśli nie zaznaczono inaczej – tłumaczeniami własnymi. Praca uwzględnia stan prawny na dzień 30.09.2018 r.

Niniejsza monografia stanowi nieznacznie zmodyfikowaną wersję rozprawy doktorskiej obronionej na Wydziale Prawa i Administracji Uniwersytetu Warszawskiego. Na różnych etapach powstawania pracy miałam szczęście korzystać z pomocy i wsparcia wielu osób. Dziękuję za każdą radę, rozmowę i wymianę poglądów pozwalającą na szersze spojrzenie na problematykę poruszaną w doktoracie.

Szczególne podziękowania kieruję do promotora Profesora Jacka Jastrzębskiego za inspirujące seminarium magisterskie, nieustanne motywowanie do pracy, przekazaną wiedzę i wsparcie na każdym etapie pracy nad rozprawą doktorską. Dziękuję recenzentom rozprawy

doktorskiej – Profesorowi Przemysławowi Drapale i Profesorowi Andrzejowi Szlązakowi – oraz recenzentowi wydawniczemu Profesorowi Tadeuszowi Wiśniewskiemu za uwagi i wskazówki, które starałam się uwzględnić w niniejszej monografii. Za inspirujące rozmowy dziękuję Profesorowi Maciejowi Kalińskiemu, Profesorowi Fryderykowi Zolłowi oraz Koleżankom i Kolegom z Instytutu Prawa Cywilnego na Wydziale Prawa i Administracji Uniwersytetu Warszawskiego. Dziękuję Mecenasowi Markowi Furtkowi za wskazówki, dyskusje i zachętę do pracy naukowej.

W szczególności dziękuję moim Najbliższym za bardzo dla mnie ważne wsparcie i zrozumienie.

Przy prowadzeniu badań prawnoporównawczych korzystałam z gościnności Instytutu Prawa Międzynarodowego Prywatnego i Porównawczego im. Maxa Plancka w Hamburgu i Europejskiego Instytutu Uniwersyteckiego we Florencji, co nie byłoby możliwe bez wsparcia otrzymanego od tych instytucji oraz od Uniwersytetu Warszawskiego i Narodowego Centrum Nauki.

WSTĘP

Regulacja prawa odstąpienia od umowy w kodeksie cywilnym jest źródłem wielu wątpliwości doktrynalnych. Część z nich wynika z problematycznego nazewnictwa – nie tylko terminologii ustawy, ale również pojęć wypracowanych na jej tle w doktrynie i orzecznictwie. Związana z tym konieczność poprawnego wytyczenia granic poszczególnych instytucji prawnych jest w wypadku odstąpienia od umowy zagadnieniem bardzo kontrowersyjnym, a przy tym znacznej wagi. Podobne zjawisko jest dostrzegane w literaturze porównawczej, gdzie wskazuje się na niejednorodność terminologii dotyczącej instytucji służących jednostronnemu zakończeniu umowy¹.

W polskiej cywilistyce dużo uwagi poświęcono dotąd dwóm zagadnieniom – relacji umownego i ustawowego prawa odstąpienia od umowy oraz skutkom odstąpienia od umowy. W nowszej doktrynie wyrażono wątpliwości zarówno co do sensu podziału na umowne i ustawowe prawo odstąpienia, jak i co do stosowania kategorii wstecznych czy prospektywnych skutków odstąpienia, a nawet sformułowano postulat rezygnacji z tych pojęć². Coraz więcej problemów wiąże się natomiast z miejscem i rolą odstąpienia od umowy

¹ P.S. Atiyah, *An Introduction to the Law of Contract*, Oksford 1995, s. 398; G.H. Treitel, *Remedies for Breach of Contract. A Comparative Account*, Oksford 1988, s. 320–322; na gruncie prawa polskiego zob. J. Napierała, *Odpowiedzialność dłużnika za nieuchronne niewykonanie zobowiązania*, Warszawa 1997, s. 12 i n.; G. Tracz, *Sposoby jednostronnej rezygnacji ze zobowiązań umownych*, Warszawa 2007, s. 19 i n.

² F. Zoll [w:] *System Prawa Prywatnego*, red. Z. Radwański, t. 6, *Prawo zobowiązań – część ogólna*, red. A. Olejniczak, Warszawa 2014, s. 1207; G. Tracz, *Sposoby...*, s. 19–21, 313.

w systemie środków ochrony wierzyciela w razie naruszenia zobowiązania. Praktyka obrotu wymaga, aby odstąpienie od umowy było efektywnym narzędziem reakcji na niezgodne z umową zachowanie dłużnika, co nie zawsze ma miejsce.

Uzasadnione wydaje się wyjście poza dotychczas dominujący schemat badań nad odstąpieniem od umowy i skoncentrowanie się na roli, jaką instytucja ta może spełniać w obrocie. Impulsem do wyboru tematu niniejszej pracy było pojawiające się w doktrynie spostrzeżenie, że odstąpienie od umowy może być skutecznym środkiem ochrony wierzyciela i sankcji dla dłużnika naruszającego zobowiązanie³. Skuteczność ta zależy od prawidłowej interpretacji przepisów i oświadczeń woli uczestników obrotu. Wydaje się, że właśnie względ na funkcje odstąpienia od umowy jako sankcji naruszenia zobowiązania tłumaczy fenomen istniejącej w prawie polskim dychotomii prawa odstąpienia, przy czym powszechnie stosowana terminologia jest myląca. Kluczowe dla określenia reżimu prawnego odstąpienia od umowy powinno być jego powiązanie z naruszeniem zobowiązania, nie zaś – jak jest to postrzegane tradycyjnie – ustawowe lub umowne źródło tego uprawnienia.

Jak trafnie zauważono, „odstąpienie od umowy związane z naruszeniem zobowiązania jest (...) instytucją samoistną mającą niewiele wspólnego z konsumenckim i umownym odstąpieniem od umowy”⁴. Celem niniejszej pracy jest analiza odstąpienia związanego z naruszeniem zobowiązania przy zaakcentowaniu jego odrębności od odstąpienia od umowy niemającego charakteru sankcji naruszenia. Zainteresowanie sankcyjnym odstąpieniem od umowy wynika nie tylko ze zidentyfikowania problematycznych zagadnień na gruncie prawa polskiego, ale także ze spostrzeżeń prawnoporównawczych. W analizowanych systemach prawnych i prawach modelowych odstąpienie

³ T. Pajor, *Odstąpienie od umowy z powodu naruszenia zobowiązania* [w:] *Europeizacja prawa prywatnego*, t. II, red. M. Pazdan i in., Warszawa 2008, s. 117–127; D. Mróz-Krysta, *Obligacyjne skutki ustawowego prawa odstąpienia od umowy*, Warszawa 2014, s. 25.

⁴ F. Zoll [w:] *System...*, t. 6, s. 1207.

od umowy zajmuje istotną pozycję w katalogu środków ochrony wierzyciela na wypadek naruszenia zobowiązania⁵.

W polskiej doktrynie można spotkać się z pojęciem sankcyjnego odstąpienia od umowy⁶, odstąpienia od umowy jako sankcji wobec dłużnika⁷ czy ochronnego odstąpienia od umowy⁸, brak jednak w nowszej literaturze opracowania monograficznego tej instytucji⁹. W obrocie powszechnie stosowane są klauzule regulujące odstąpienie od umowy na wypadek naruszenia zobowiązania lub – częściej – określonych wypadków naruszenia zobowiązania czy klauzule umowne regulujące konsekwencje takiego odstąpienia, np. zastrzeżenia kar umownych na wypadek odstąpienia od umowy z przyczyn, za które odpowiedzialność ponosi druga strona. Odstąpienie od umowy jako sankcja naruszenia zobowiązania jest przedmiotem licznych wypowiedzi doktryny i judykatury, jest to jednak nadal pojęcie języka prawniczego niefunkcjonujące w języku prawnym. Funkcja sankcji przypisywana jest przede wszystkim ustawowemu prawu odstąpienia, o którym mowa w art. 491 k.c., czy prawu odstąpienia w reżimie rękojmi za wady rzeczy sprzedanej¹⁰. W doktrynie wskazuje się na rozbudowany system sankcji w prawie cywilnym, w tym na sankcyjny charakter

⁵ Odstąpienie od umowy uznawane jest w wielu systemach prawnych za „ważny, centralny, element poddziedziny prawa, za jaką można uznać skutki naruszenia zobowiązania [*the law of contract remedies – K.P.*]” – E.A. Farnsworth, *Legal Remedies for Breach of Contract*, Columbia Law Review 1970/7, s. 1145; por. T. Genicon, *La résolution du contrat pour l'inexécution*, Paryż 2007, *passim*; J.E. Stannard, D. Capper, *Termination for Breach of Contract*, Oksford 2014, *passim*; H. Beale i in., *Cases, Materials and Text on Contract Law*, Oksford 2010, s. 917.

⁶ P. Konik, *Umowne uprawnienie do odstąpienia*, PiP 2010/1, s. 82–91.

⁷ G. Tracz, *Sposoby...*, s. 40 i n.; F. Zoll [w:] *System...*, t. 6, s. 1158, 1159; Z. Banaszczyk, *Umowne i ustawowe prawo odstąpienia – zagadnienia wybrane [w:] Oblicza prawa cywilnego. Księga jubileuszowa dedykowana Profesorowi Janowi Błężyńskiemu*, red. K. Szczepanowska-Kozłowska, Warszawa 2013, s. 35 i n.; R. Strugała, *Odstąpienie od umowy z powodu przewidywanego lub zapowiedzianego jej naruszenia*, TPP 2014/4, s. 38.

⁸ T. Pajor, *Odstąpienie...*, s. 117, 118.

⁹ A. Klein, *Ustawowe prawo odstąpienia od umowy wzajemnej*, Wrocław 1964.

¹⁰ Tak m.in. J.S. Petraniuk, *Odstąpienie od umowy w prawie cywilnym*, Lublin 2009, s. 78.

reżimu *ex contractu*, choć jednocześnie zastrzeżono, że posługiwanie się pojęciem sankcji prawa cywilnego na poziomie generalnym jest mało operatywne ze względu na duże zróżnicowanie poszczególnych instrumentów sankcyjnych¹¹. Nie pozbawia to, moim zdaniem, wartości analizy prawa odstąpienia od umowy z perspektywy jego sankcyjnej natury¹².

Do badań nad tym tematem skłania też proces harmonizacji prawa prywatnego w Europie, w tym w ramach Unii Europejskiej. Sankcyjne odstąpienie od umowy jest ważnym elementem regulacji skutków naruszenia zobowiązania w prawach modelowych, unijnych dyrektywach i projektach rozporządzeń.

W pracy przedstawiono argumenty na rzecz wyodrębnienia sankcyjnego odstąpienia od umowy na tle obowiązujących przepisów. Jego ogólny reżim określony w art. 491–496 k.c. powinien znaleźć szerokie zastosowanie. Wyodrębnienie sankcyjnego odstąpienia od umowy pozwala na rozwiązanie wielu wątpliwości występujących na tle regulacji kodeksowej.

¹¹ E. Łętowska, *Sankcje w prawie cywilnym – zarys problemu*, M. Praw. 2013/19, s. 1020, 1021.

¹² Analizę taką przeprowadza w ramach całego katalogu sankcji naruszenia zobowiązania F. Zoll [w:] *System...*, t. 6, s. 1206–1241. Por. uzasadnienie postrzegania rozwiązania umowy z powodu naruszenia zobowiązania jako sankcji w doktrynie francuskiej: T. Genicon, *La résolution...*, s. 776–770.

Rozdział I

DOTYCHCZASOWE UKSZTAŁTOWANIE ODSTĄPIENIA OD UMOWY W PRAWIE POLSKIM

1. Uwagi wstępne

Odstąpienie od umowy rozumiane jako uprawnienie prawokształtujące¹ mające na celu jednostronne zakończenie stosunku zob-

¹ A. Kunicki, *Umowne prawo odstąpienia. Studium z zakresu polskiego prawa obligacyjnego*, Lwów 1939, s. 27; M. Warciński, *Umowne prawo odstąpienia*, Warszawa 2010, s. 43; P. Drapała [w:] *System Prawa Prywatnego*, red. Z. Radwański, t. 5, *Prawo zobowiązań – część ogólna*, red. E. Łętowska, Warszawa 2013, s. 1104, 1105. Koncepcja uprawnień prawokształtujących, rozumianych jako rodzaj prawa podmiotowego umożliwiający uprawnionemu mocą własnego działania bez udziału drugiej strony doprowadzenie do powstania, zmiany lub ustania stosunku prawnego, została zaczerpnięta z doktryny niemieckiej (*Gestaltungsrecht*) – S. Grzybowski [w:] *System Prawa Cywilnego*, red. W. Czacchórski, t. I, *Część ogólna*, red. S. Grzybowski, Ossolineum 1985, s. 224–234. Uprawnienie prawokształtujące było tradycyjnie przeciwstawiane roszczeniu, którego treść umożliwia dochodzenie czegoś od drugiej strony, także na drodze sądowej – A. Kunicki, *Umowne...*, s. 27; A. Brzیتwa, *Das Verhältnis des gesetzlichen zu dem vertraglichen Rücktrittsrecht und zum Schadenersatzanspruch*, Breslau 1936, s. 27. W nowszej doktrynie słusznie zwrócono uwagę, że do istoty uprawnienia prawokształtującego należy obowiązek uznania przez drugą stronę zachowania strony uprawnionej. Jeśli strona zobowiązana nie zachowa się zgodnie z „ukształtowaną” przez uprawnionego treścią stosunku prawnego, to uprawnionemu przysługuje roszczenie – zob. M. Pyziak-Szafnicka [w:] *System Prawa Prywatnego*, red. Z. Radwański, t. 1, *Prawo cywilne – część ogólna*, red. M. Safjan, Warszawa 2012, s. 811–815. Poza tym na skutek odstąpienia od umowy może powstać obowiązek zwrotu świadczeń. Oba stronom mogą przysługiwać określone roszczenia.

wiązaniowego² jest przedmiotem licznych wypowiedzi judykatury i doktryny. Przed omówieniem tytułowej problematyki sankcyjnego odstąpienia od umowy przedstawiony zostanie kształt polskiej regulacji odstąpienia od umowy i dorobek polskiej cywilistyki w tym zakresie, ze szczególnym uwzględnieniem charakterystycznego dla polskiej regulacji rozróżnienia na umowne i ustawowe prawo odstąpienia. Pozwoli to w dalszej kolejności prawidłowo zdefiniować pojęcie odstąpienia od umowy z powodu naruszenia zobowiązania.

Odstąpienie od umowy jako instrument uniemożliwiający zaspokojenie interesów stron *in natura*, czyli w pewnym sensie unicestwiający zasadę realnego wykonania zobowiązań³, nie skupiał w systemie gospodarki uspołecznionej uwagi ustawodawcy. Uwarunkowania gospodarcze, przede wszystkim reglamentacja produktów i ograniczenia w handlu, nie skłaniały do posługiwania się instrumentem odstąpienia od umowy w obrocie cywilnoprawnym. Ze związanej z tym marginalizacji prawa odstąpienia wynikało ograniczone zainteresowanie tym tematem w polskim piśmiennictwie⁴.

W realiach gospodarki wolnorynkowej i przyspieszenia wymiany dóbr i usług – wolnej konkurencji i łatwości w nabywaniu i zbywaniu produktów – znaczenie odstąpienia od umowy wzrosło⁵. Odstąpie-

² W doktrynie wyrażane są różne poglądy na temat treści tego uprawnienia (czy prowadzi ono do rozwiązania umowy *ex nunc*, rozwiązania umowy *ex tunc*, przekształcenia umowy czy stosunku zobowiązaniowego). Por. uwagi w rozdziale VI dotyczącym skutków sankcyjnego odstąpienia od umowy.

³ Na ograniczone zastosowanie instytucji odstąpienia od umowy ze względu na obowiązywanie zasady realnego wykonania zobowiązań zwracał uwagę A. Klein, *Ustawowe...*, s. 26–28; por. F. Zoll [w:] *System...*, t. 6, s. 1104.

⁴ Z wyjątkami, np. A. Klein, *Ustawowe...*, *passim*.

⁵ Por. J. Jastrzębski [w:] *Zobowiązania. Część ogólna*, A. Brzozowski i in., wyd. II, Warszawa 2016, s. 317, który wskazuje, że „obecnie z zasady realnego wykonania zobowiązań nie należy wyprowadzać ograniczeń dla pozycji prawnej wierzyciela, który może być bardziej zainteresowany szybkim wywodem odszkodowawczych (np. kara umowna) lub pozaodszkodowawczych (np. odstąpienie od umowy) skutków niewykonania zobowiązania, niż oczekiwaniem na spełnienie świadczenia *in natura*”. Por. jednak E. Łętowska, *Sankcje...*, s. 1021–1022, która uznaje, że „współcześnie (i dzieje się to pod wpływem unijnego prawa konsumenckiego) następuje wyraźne

nie od umowy jest obecnie powszechnie wykorzystywane w obrocie cywilnoprawnym. Jednocześnie system prawny nadal przykłada dużą wagę do będącej wyrazem zasady *pacta sunt servanda* wartości realnego wykonania zobowiązań⁶. Korzystanie z instytucji odstąpienia od umowy – będącej w pewnym sensie antytezą wykonania zobowiązania⁷ – nie zawsze jest zjawiskiem pożądanym. Może to przyczyniać się do destabilizacji stosunków cywilnoprawnych. Równie niekorzystna jest jednak niepewność uczestników obrotu co do przesłanek i skutków wykonania odstąpienia od umowy czy co do ważności samej klauzuli umownej przewidującej takie uprawnienie. Wzrost znaczenia odstąpienia od umowy w obrocie cywilnoprawnym ukazał wiele problemów z interpretacją i stosowaniem regulacji kodeksowej dotyczącej odstąpienia od umowy⁸.

Zwiększone znaczenie odstąpienia od umowy wynika też z rozwoju regulacji unijnych w zakresie umów zawieranych z udziałem konsumentów. Początkowo dotyczyło to przede wszystkim konsument-

mocniejsze zaakcentowanie potrzeby realnego wykonania zobowiązań, także w stosunkach między profesjonalistami”, co spowodowane jest tym, że sankcja odszkodowawcza nie zawsze jest efektywna, szczególnie wobec braku ogólnej podstawy odpowiedzialności za szkodę niemajątkową. Podobnie na temat wzrostu znaczenia realnego wykonania zobowiązań F. Zoll [w:] *System...*, t. 6, s. 1104.

⁶ F. Zoll [w:] *System...*, t. 6, s. 1104; K. Zagobelny, *Refleksje o zastrzeganiu legis commissoriae (na przykładzie umowy o roboty budowlane)*, PS 2015/5, s. 40.

⁷ Tak w perspektywie porównawczej S. Rowan, *Remedies for Breach of Contract. A Comparative Analysis of the Protection of Performance*, Nowy Jork 2012, s. 5. Jednak wydaje się, że w istocie prawo odstąpienia od umowy odgrywa tym większą rolę, im większy jest interes w wykonaniu zobowiązania. Jeżeli interes wierzyciela może być zaspokojony tylko terminowym i całkowitym spełnieniem świadczenia, po popadnięciu dłużnika w zwłokę najlepszym remedium z punktu widzenia ochrony interesów wierzyciela jest odstąpienie od umowy i próba zaspokojenia swych interesów przez zawarcie nowej umowy, nie zaś otrzymanie częściowego czy spóźnionego świadczenia lub kompensacji pieniężnej. W tym duchu wypowiadał się w polskiej doktrynie A. Klein, *Ustawowe...*, s. 28.

⁸ Co spotkało się z uwagą doktryny, w szczególności: J.S. Petraniuk, *Odstąpienie od umowy w prawie cywilnym*, Lublin 2009; M. Warciński, *Umowne prawo odstąpienia*, Warszawa 2010; G. Tracz, *Sposoby jednostronnej rezygnacji z zobowiązań umownych*, Warszawa 2007; D. Mróz-Krysta, *Obligacyjne skutki ustawowego prawa odstąpienia od umowy*, Warszawa 2014.

Karolina Panfil – doktor nauk prawnych; radca prawny; adiunkt w Instytucie Prawa Cywilnego na Wydziale Prawa i Administracji Uniwersytetu Warszawskiego; stypendystka m.in. Narodowego Centrum Nauki i Instytutu im. Maxa Plancka w Hamburgu; zajmuje się prawem umów, postępowaniami sądowymi i arbitrażowymi; autorka publikacji z zakresu prawa prywatnego.

W publikacji wykazano przydatność wyodrębniania sankcyjnego odstąpienia od umowy ponad charakterystycznym podziałem na umowne i ustawowe prawo odstąpienia. Krytyczne uwagi na temat kodeksowej regulacji odstąpienia od umowy skłoniły autorkę do sformułowania licznych propozycji *de lege ferenda*.

Autorka przedstawiła m.in.:

- aspekt czasowy, zakresowy i restytucyjny skutków sankcyjnego odstąpienia od umowy,
- granice umownej modyfikacji kodeksowego reżimu odstąpienia od umowy,
- stosunek przepisów części szczegółowej prawa zobowiązań do przepisów części ogólnej,
- dopuszczalność stosowania sankcyjnego odstąpienia od umowy w umowach stwarzających zobowiązanie o charakterze ciągłym.

Walorem opracowania jest także ukazanie historycznego rozwoju sankcyjnego odstąpienia od umowy oraz rozwiązań funkcjonujących w tym zakresie w prawie francuskim, niemieckim, angielskim, włoskim, ustawodawstwie unijnym i projektach harmonizacyjnych z dziedziny prawa zobowiązań.

Książka zaciekawi zarówno prawników zajmujących się odpowiedzialnością kontraktową, jak i pracowników naukowych zainteresowanych prawem zobowiązań.

ZAMÓWIENIA:

INFOLINIA 801 04 45 45, FAX 22 535 80 01
ZAMOWIENIA@WOLTERSKLUWER.PL
WWW.PROFINFO.PL

